

SALVADOR DALÍ KULTURÁLIS FORRADALMA

C Z O P F Á R O N

„Valamennyi holt nemzedék hagyománya lidércnyomásként
nehezedik az élők agyára.”

Karl Marx

„Karl Marx azt írta, a vallás a nép ópiuma. De a történelem
be fogja bizonyítani, hogy az ő materializmusa a koncentrált
gyűlölet mérge lesz, amitől az emberek a modern élet mocskos,
bűzös, szétbombázott aluljáróiban fognak elpatkolni.”

Salvador Dalí

A világ „varázstól való feloldása” (Max Weber) és az evilágiság síkjának materialista meghódítása az emberiség történelmében precedens nélküli folyamat. „Tényekre” cserélte a mítoszok és az álmok világát, a nyilvánossággal helyettesítette a lelkiismeretet, külsővé tette és piaci csereértékké alakította a tudást, az önmagán túlmutató lényegiséget kifejező formát pedig geometriai mennyiségekre bontotta, mindezzel pedig az élet új, kíméletlen totalitását teremtette meg. A 19. és a 20. század kultúrtörténete mégis arról tanúskodik, hogy a modernitás magába zártan pangó és szervesetlen világképe könnyen elbizonytalanítható a maga kizárólagosságát illetően. Néha csak egy jelre van szüksége ahhoz, hogy a kaotikusban kezdjen halászni, az irracionálisba, a transzcendenciák féktelen táncába vesse magát, öntudatlan „kriptovallásos viselkedést” (Mircea Eliade) tanúsítson, vagy hogy tekintetét a felvilágosodás szemhatárán túlra meressze.

Szembeszökő ezen a horizonton a szürrealizmus megjelenése, amely a modernitás imént említett belső anomáliái közé tartozik. Míg a modern művészet a mítosz és a logosz megtermékenyítő ereje helyett a művészi jelleg semmi másból nem eredő tiszta magvát keresi, a szürrealizmus küldetéstudata nem éri be ennyivel. A „tisztá művészet” keresése helyett életre akarja kelteni az őseredetit, fel akarja szabadítani az elmét a modernitás (polgári) konvencióitól, és fel akar rázni minket az instrumentális ész álmatlanságából, amelynek fájdalma ott lüktet minden modern agyvelőben. Pontosan ebben rejlett a mozgalom küldetéstudata, hiszen „megkísérelte megtölteni egy sérülésekkel és törésekkel teli ipari társadalom tárgyi világát titokzatossággal és mélységgel”.¹ Ebben a célkitűzésében a szürrealizmus általában nem kívánt a keresztény örökségre támaszkodni, mert kritikája szerint az intézményesült vallások éppúgy racionalizálják, kizsákmányolják és áruba bocsátják a mítoszokat, mint a modern racionalizmus.² A katolikus misztika és szentségtan hangsúlyos

1 Frederic JAMESON: *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája*. Noran Libro, Bp. 2010. 181.

2 Clifford BROWDER: *André Breton. Arbiter of Surrealism*. Librairie Droz, Genève, 1967. 63.

kivételéről Salvador Dalín kívül a szürrealisták általában hallani sem akartak, inkább a dialektikus materializmus átszellemítésével kísérleteztek: Marx és Freud nyomdokain az utópiát és a pszichében továbbélő mítoszok ősforrását próbálták szintézisbe foglalni.

SZÜRREALIZMUS A FORRADALOM SZOLGÁLATÁBAN

A feladat nem bizonyult egyszerűnek. A marxizmus és a szürrealizmus összeházasításának szándéka mögött ugyanis mindig ott lappangott az a meggyőződés, hogy a lázadás irracionális hajtóerejét szertefosztató vulgármaterializmusnak való behódolás a forradalmi szellem halálát jelentené. A kommunista forradalomért síkra szálló művészeknek szembesülniük kellett azzal, hogy az anyagelvűség görcsösen tagad minden egyesítő mítoszt, s így a lázadó elmét is megfosztja attól a lehetőségtől, hogy a transzcendencia erejére támaszkodjon. Ez az elvakult tagadás a politika, a filozófia és a művészet terén sokkal hatósabban laposította el a forradalmi szellemiséget, mint azt akár egyes marxista gondolkodók is remélték volna. Ideológiájuk kétségkívül „túl gyorsan fejlődött utópiából tudománnyá”, illetve, ahogy azt Ernst Bloch elismerte, a marxisták a poklot és a mennyországot harc nélkül engedték át a reakciónak.³ André Breton írásaiból kiderül, hogy ezt a szellemi öncsonkítást épp a vörös szürrealistáknak kellett (volna) helyre hozni, de a primitív materialista szemlélet túlsúlya és az a burzsoá kultúrát megszegyenítő konformizmus, amit csak a szocialista országok voltak képesek kitermelni magukból, kétségtelenül nem könnyítette meg ebbéli törekvésüket. A szürrealista mozgalom vezére azt tekintette céljának, hogy a maga szürrealizmusát „mint egy kollektív mítosz létrehozásának módszerét” összeegyeztesse a kommunisták politikai programjával.⁴ Ennek jegyében elutasította a mechanikus materializmust, hadat üzent a pozitívista világképnek, viszont a marxizmus és a dialektikus materializmus mellett kitartva elvetett minden miszticizmust, minden hagyományos értéket és vallási tanítást; művésztársaitól pedig megkövetelte, hogy minden lehetséges eszközzel pusztítsák a családot, a hazát és a vallás értékeit.⁵

A szürrealisták általában hadilábon álltak a transzcendencia összetett keresztény értelmével, ám azzal szemben nem helyezkedhettek a közönséges anyagelvűség alapjára. Ezt a problémát náluk azok az okkult kódok fedték be, amelyekben a nyugati, s különösen a francia művészvilág már a 19. század óta úszott: a gnoszticizmus és általában az okkult tanok felé fordultak. A marxista művészek okkultizmusára kézenfekvő magyarázat lehetne, hogy a modern forradalmi eszmék gyökerei gyakran a középkori eretnekmozgalmakig nyúlnak vissza, ám a valódi indíték ennél közvetlenebb forradalmi logikában keresendő. Eliade szerint ab-

» a materializmus a forradalmi szellem halála

ban, hogy „ezek a művészek hatékony fegyverként használták az okkult lázadásukhoz a burzsoá uralkodó osztály és annak ideológiája ellen.”⁶ Ennek megfelelően tűnik fel a sátánizmus, az ezoterizmus és a közönséges blaszfémia is a szürrealisták eszköztárában, akik – mint Dalí is – szerettek az asztrológia szimbólumkészletével élni és a mágikus gyakorlatokat őrző hagyományokból meríteni.

Sigmund Freud életművét is azért tartották nagy becsben, mert a hagyományos erkölcsi elvekkel szemben újszerű gyanakvást keltő pszichoanalízis az ember addig ismeretlen benső világát látszott feltárni. A fantázia termékeit ismeretelméleti értékkel ruházta fel, és a tudományosság körébe vonta,⁷ ezzel pedig kulcsfontosságú szolgálatot tett a szürrealizmus ügyének. A freudizmus a korszak művészei számára a világ varázssal való telítésének forradalmi

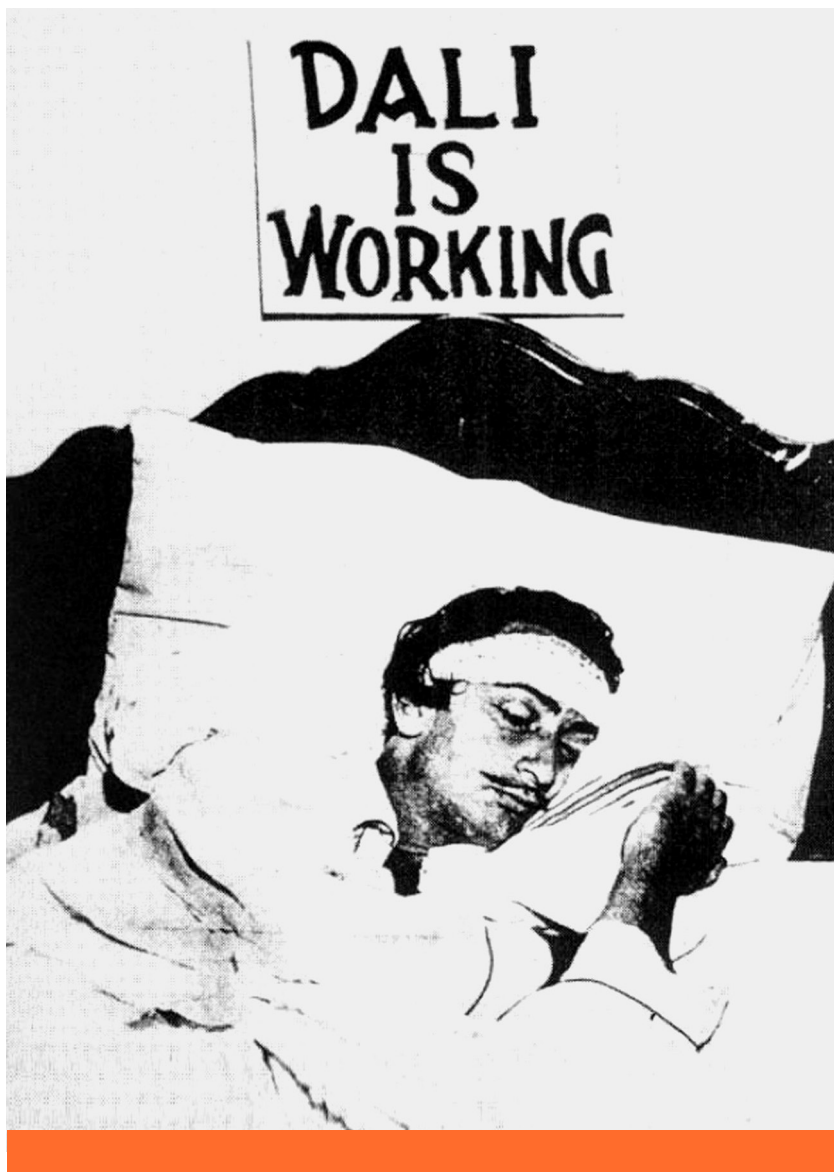
3 Ernst BLOCH: *Korunk öröksége*. Gondolat, Bp. 1989. 69.

4 André BRETON: *Manifestoes of Surrealism*. ford. Richard SEAVER – Helen R. LANE, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1969. 210–211.

5 Uo. 128.

6 Mircea ELIADE: *Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok. Összehasonlító vallástörténeti tanulmányok*. Osiris, Bp. 2002. 66.

7 Uo. 68.

Dalí munka közben –
Salvador Dalí egyik
New York-i performansa

lehetőségét rejtette. Programjuk a racionális és az irracionális szövetkezése volt az emberi tudat felszabadítására. Még ebből a transzcendens megfontolásokat nélkülöző megközelítésből is világosan kitűnik, milyen ellentét húzódik a lelket és az autonóm tudatot tagadó mechanikus materializmus és a szürrealizmus alap gondolata között, ám ennek a ténynek a végső konzekvenciáit jóformán csak egyetlen szürrealista vonta le: Salvador Dalí, akit vallási, esztétikai és politikai hajlamai csakhamar nemkívánatos személlyé is tettek baloldali szürrealista körökben. Külön figyelemreméltó, hogy Breton indítványára mint ellenforradalmi tevékenységet kifejtő fasiszta elemet rekesztették ki soraikból.

Dalí kiválásához, illetve a szürrealisták közösségéből való kitagadásához hosszú út vezetett. Ennek a mozgalom szellemi vezéregyéniségével való összetűzése csak egy állomása volt. A jobboldali tradicionalista és falangista erőket tömörítő Franco-rendszer támogatása, a katolikus misztika iránti nyílt vonzalom és a hagyományos esztétikai eszmények felelevenítése sem szerzett „jó pontokat” Dalinak, de a Bretonnal való ellentétének hátterében egy olyan alapvető koncepcionális vita állt, amelyet a legtöbbször nem vesznek figyelembe. A tudat felszabadításában a misztikus tapasztalatra akart támaszkodni, a materializmust és a kommunizmust pedig ezzel szemben a szellem rabigájának tartotta. Hasonló okok játszottak közre Dalí egy másik szoros barátságának felbomlásában is. A Luis Buñuellel közösen készített *Andalúziai kutya* (1929) című film után az annál is botrányosabb visszhangot kiváltó *Aranykor* (1930) jelentett szakítást a két alkotó között. A vallási szimbólumok polgárpukkasztó

ábrázolásában egyetértettek volna, csak hogy egymástól teljesen eltérő élel képzelték el a polgárpukkasztást. A barátság felbomlásában politikai szempontok is szerepet játszottak, Dalít ugyanis a '30-as években már elviselhetetlenül kezdte irritálni a kommunizmus intellektuális divatja, amit pontosan annak a polgári konformizmusnak tudott be, ami ellen a szürrealistáknak küzdeniük kell.⁸ Ez a felismerés évtizedekre kijelölte a szellemi útját: „a klasszicizmusom szürrealistább lesz, mint az ő romantikájuk, reakciós tradicionalizmusom botrányosabb, mint elvetélt forradalmuk. A háború utáni korszak minden modern erőfeszítése hamis volt, és halált érdemelt” – fejtegette a korszellemmel szembeni ellenérzéseit, melyek nem merültek ki ennyiben: „Minden uniformizálódott és nemzetközivé vált. A lustaság a formátlant és a csúfságot istenítette.”⁹ Mindezzel szemben Dalí a klasszikus szépségeszmény, az individualitás akarása,¹⁰ a hierarchikusan tagolt, metafizikai világkép, a funkcionalitás kényszere alól kibújó „haszontalan” tárgy, a reneszánsz és végső soron az örökkévalóság fényétől beragyogott élet felé fordult.¹¹

Szellem és erő –
Dalí és Franco tábornok
a madridi Pradoban,
1956. június 13.
(Getty Images)

DALÍ MISZTICIZMUSA

Dalí szakítása a szürrealista mozgalommal több okra vezethető vissza, ezek között akadnak személyes, politikai és vallási indítékok is, melyeket úgy lehetne egyetlen tételbe foglalni, hogy a szellemi lázadást radikálisan máshogy képzelte el, mint ateista-kommunista művésztársai. Az emberi tudat felszabadítását nem csupán az irracionálissal és az őseredetivel hozta összefüggésbe, hanem mindenekelőtt a szakrálissal.

⁸ Lásd ezzel kapcsolatban Dalí Luis Buñuelhez intézett levelét: *Dalí közelről. Rajzok, feljegyzések és gondolatváltások kortárs alkotók között.* ford. PÁVAI Patak Márta. Helikon, Bp. 2004. 64–73.

⁹ Salvador DALÍ: *Salvador Dalí titkos élete.* ford. BALLA Katalin. Helikon, Bp. 2019. 288.

¹⁰ Uo. 290. Vö.: Roger SCRUTON: *A szépről.* ford. OROSZ István. MMA. Bp. 2019. 24–26.

¹¹ Salvador Dalí titkos élete. *l.m.* 290–291., 307., 318.

„Az erkölcsi törvény minden bizonnyal isteni eredetű, mert már Mózes kőtáblái előtt is benne volt a genetikai spirálok kódjaiban”¹² – írta mottóként *Millet Angelusának tragikus mítosza* című műve elé, melyet legfontosabb elméleti munkájának tartott. A könyv a tradicionális művészettel, a folklórral és a kollektív képzetek olyan – Dalí szerint már „elkorcsosult”, de nagyon is figyelemreméltó – kifejeződéseivel foglalkozik, mint például a *pop-art*. A könyv az egyik legjobb példa arra, ahogy szerzőnk a dolgok egyetemeségét – s így a valóság megdöbbentő, sőt tébolyító egységét – nemcsak festményein, hanem írásaiban is bámulatos érzékletességgel jelenítette meg. Értekezésében többek között ír öslények felélesztéséről, egy talicska erotikus jelentéséről, kávéscsészéről és a sáskák viselkedéséről – mégis mindvégig az az olvasó érzése, hogy pontosan ugyanarról van szó. Meggyőződésének, hogy a festményen imádkozó parasztok „látszólag ártalmatlan banalitása mögött »valami lappang«”,¹³ számos tanulmányrajz és festmény mellett egy egész könyvet szentelt, amely minden sorával tanúskodik a szürrealizmus voltaképpeni küldetéséről: azzal üzen hadat a racionalista világnak, hogy demonstrálja a képzelet, a látomás és az intuíció ismeretelméleti értékét. Saját álmaira olyan magabiztossággal hivatkozik, mintha érveléséhez egy tudományos mű tekintélyét hívná segítségül.¹⁴ A banálisnak tartott, közhelyes képet misztikusnak, tragikusnak és már-már emberfeletti zseniálisnak tekinti, ezzel azt sugallva, hogy kollektív képzeink mélyén meghúzódik valami egyetemes, ami túlmutat a szubjektivitáson. A könyv annak dokumentuma, hogy Dalí a címben jelölt népszerű festmény valóságos megszállottjává vált. Tanulmányozta, beépítette festményeibe, ruhaként magára öltötte, átírásokat készített róla, a képpel álmodott, és barátait azzal traktálta, vajon mi történne vele, ha félig tejbe mártanák. Mindez a tárgyi valósághoz fűződő viszonyát is megvilágítja. Meg akarta rengetni az általános valóságértelmezés és -tapasztalat alapjait, de ellentétben Bretonnal, aki a mindenható szubjektum körébe utalta a tárgyakat, ő a dolgok objektív létét hangsúlyozta.¹⁵ Az emberközpontú és a szubjektivitást hangsúlyozó látásmóddal szemben odáig ment, hogy egy levelében azt követelte, hogy lépjünk végre túl az emberi értelem mesterkéltségén, és „hadd döntsenek maguk a dolgok arról, hogy hová essen az árnyékuk!”¹⁶

**hadat üzent
a racionalista
világnak**

A miszticizmus iránti fokozódó érdeklődése a spanyol polgárháború és a II. világháború időszakához kapcsolódik. A korszak világtörténelmi eseményei visszaemlékezése szerint határozott szigorúságot kölcsönöztek eszméinek. Bontakozó ellenforradalmi attitűdjét a polgárháború kapcsán a következőképpen foglalta össze: „Nem hittem semmilyen forradalomban. Csak a hagyomány magas rendű minőségében hittem. Ha a forradalom jó valamire, csak arra, hogy görcsös rángásai visszatereljenek minket egy hagyomány elveszett elemeihez. A polgárháború révén újra megtaláljuk a Spanyolországhoz tartozó eredeti katolikus tradíciót.”¹⁷ A hagyomány felfedezésének folyamata az '50-es és '60-as évekig ívelve teljesedik ki Dalí életművében. Ekkor nyer provokatív hangsúlyt kiáltványai és festményei nyelvén a burzsoá lelkületet esztétikai vezeklésre hívó szakralitás. Felfogása szöges ellentétben áll mindazzal, amit a baloldali értelmiség gondolt a polgári kultúra felforgatásáról. Nem az antiklerikális gesztusok, nem a banális felmagasztalása s nem a profanáció forgatja fel igazán a polgári dekadenciát, gondolta-írta, hanem éppen a szakralitás. Az elme felszabadítása – vallotta Dalí – csak olyan, mély intuícióval, eksztatikus és misztikus látásmóddal lehetséges, amely elhatol a valóság magvához. Ehhez olyan „abszolút látásmódra” van szükség, amely csak „az igazság kegyelme, Isten kegyelme által” adatik meg. A festményein is visszaköszönő célkitűzését

12 Salvador DALÍ: *Millet Angelusának tragikus mítosza. „Paranoia-kritikai” értelmezés*, ford. KISARI Miklós. Corvina, Bp. 1986. 9.

13 Uo. 19.

14 Ez az eljárás a filozófiában sem példa nélküli, például Nyikolaj Bergyajev egyik, az emberi és isteni személyiséggel foglalkozó írásában egyéb vallástudományi munkák között az egyik álmát is feltünteteti forrásként.

15 Roger ROTHMAN: *Object-Oriented Surrealism. Salvador Dalí and the Poetic Autonomy of Things. Culture, Theory and Critique*, 2016/2. 15.

16 Christopher MAURER: *Sebastian's Arrows. Letters and Mementos of Salvador Dalí and Federico García Lorca*. Swan Isle Press, Chicago, 2004. 102–103.

17 Salvador DALÍ *titkos élete. I.m.* 367.

Salvador Dalí: Az én kulturális forradalmam

Én, Salvador Dalí, apostoli és római katolikus, a szó legteljesebb értelmében apolitikus és lelkében monarchista, szerényen és ujjongva állapítom meg, hogy a kortársi fiatalság minden teremő becsvágya egyetlen erényre összpontosul: szembefordulásra a polgári kultúrával.

A legszebb és legmélyrehatóbb kulturális forradalmakat barikádok nélkül vívták meg, a lázadó erőszak egyedül a tér és az idő felett uralkodó szellemet hatotta át. Az ásatásoknak, e valóságos ellen-barikádoknak, amelyek lehetővé tették a múlt újrakeringését a jövőben, az előkerült antik szobortöredékeknek volt köszönhető a 16. században jogosan *Renaissance*-nak nevezett kulturális forradalom. Minden igazi kulturális forradalomnak új stílusirányzathoz kell vezetnie. A XIV. Lajos-stílust, az Újjászületés apoteózisát tönkretette a forradalom, amely aljassá tevő hatalmat ruházott a polgárságra. Ledoux gömbalakú építményeivel, amelyeket a város lírai, álomszerű és játékos látomásában a munkásoknak szánt, a szkeptikus, racionális és funkcionális polgárok hamarosan felhagytak.

Azzal járulok hozzá az új forradalomhoz, amivel rendelkezem: azaz paranoia-kritikai módszeremmel, amely meglátásom szerint különlegesen illik a folyamatban lévő események szerencsésen irracionális természetéhez. E módszer fényében a következő javaslatokat bátorídom tenni:

A szín

Az időszzerű kulturális forradalmak színe többé nem a piros, hanem az ametiszt, amely a levegőt, az eget és a cseppfolyóságot idézi. Ez az a szín, amely megfelel a világművek változásának. A Vízöntő korszaka, amely az elkövetkezendő ezredévet meghatározza, meg fogja hozni a véres erőszak eltűnését. Épp most öltük meg a Halat („Isten halott!”), és vére színezi át a kék tengert, ezt az ametiszt színt adva a hullámoknak.

Szerkezetek

A polgári kultúrát csak függőlegesen lehet helyettesíteni. Nem lehet polgáriasságától megfosztani a kultúrát, csak ha deproletarizáljuk a társadalmat, s a szellem működését felfelé irányítjuk, visszasegítve transzcendens és törvényes isteni eredetéhez. A szellem arisztokráciájának kell előtérbe kerülnie. A király-ember nem tűrhet meg udvarában másokat, mint a szellem hercegeit.

Helyes volna számba venni a polgári kultúra emlékműveit. Nem kellene tönkretenni őket, csak új információ-

val ellátni, módosítani rendeltetésüket. Például: Auguste Comte emlékművének talapzatán egy ereklyetartót kellene elhelyezni Szent Klotildja, az emberiség pozitívista örület szerinti patrónája számára. Ez az ereklyetartó egy ametiszt bölcső lehetne, megtöltve héliummal, melyben szép sorjában a legszebb, hibernált állapotban lévő mezeten lányok lebegnének tova a leselkedő egyetemi hallgatók mogorva gyönyörködtetésére, valamint szigorúan és tudományosan ellenőrzött, hallucinációt előidéző kísérleteik pihentető ellensúlyozására.

Ugyanezen az alapon javaslom egyes városok köztéri emlékműveinek fellobogozását, tekintettel arra a teljes lovagi fegyvertárra, amelyet a művészek összehordtak, akik, mint Paco Rabane, alkalmasak arra, hogy megünnepeljék a Vízöntő évezredének beköszöntét.

Számba vett intézmények

Egy adag libidót kell juttatni az örömmellenes intézményeknek, mint például az UNESCO-nak. Az UNESCO-t át kell alakítani a Nyilvános Elhűlyülés Minisztériumává, hogy ne fossza meg senki attól, amit eddig is végzett. Csatlólandó hozzá a dicséretes folklorisztikus prostitúció, de erős érzéki és szellemi energiával kiegészítve. A szuperunalom eme székhelyét ily módon igazi erogén zónává kell alakítani Szent Lajos oltalma alá helyezve, aki a megvásárolható szerelem első törvényhozója volt.

Igazságtétel

Kibernetikus kutatóbizottságokat kell felállítani a materializmusnak áldozatul esett nagy gondolatok feltámasztására és dicsőítésére. Példák: Raimundus Lullus kombinatorikus kerekai, Raymond de Sebonde természeti teológiája, Paracelsus kézikönyve, a mediterrán gótikus Gaudí ihletett építőművészete, Francesco Pujols különleges értékelmélete, Raymond Roussel Verne Gyulaellenes poétikája, a hagyományos misztikus gondolat teoretikusai, az összes igazi sugallatos személyiség. Ne szentségtelenítsük meg méltatlanul elhanyagolt sírjukat! Exhumáljuk és temessük el újra őket, de a legpazarabb futurista mauzóleumokba, Nicolas Ledoux elképzelései szerint.

Megjegyzés

Ott, ahol a kulturális forradalom zajlik, ki kell hajtania a fantasztikumnak.

Párizs, 1968. május 18. szombat

Hárs Ernő fordítása. Első megjelenés: *Műhely*. Szürrealizmus különszám, 1990. 25. oldal.

a saját szavaival lehet a legjobban összefoglalni: „plasztikusan dematerializáltam az anyagot, majd átszellemítettem”.¹⁸ Az anyagtalan lényegiség nyomában járva egyszer még a festék nélküli festéssel is kísérletezett, ám hamar be kellett látnia, hogy a cél eléréséhez nem ez a technika jelöli ki az utat.¹⁹ A természetfeletti eléréséhez az anyagi valóságon keresztül vezet az út, ahogy ezt a vallások – különösképpen a katolicizmus – számos liturgikus gyakorlata, misztikája és tantétele mutatja.²⁰

18 Idézi: Elena del Río PARRA: *Suspensio animi, or the interweaving of mysticism and artistic creation = A New Companion to Hispanic Mysticism*. szerk. Hilaire KALENDORF, Brill, Leiden–Boston, 2010. 408.

19 Salvador DALÍ: *Egy zseni naplója*. ford. VARGYAS Zoltán. Helikon, Bp. 2019. 137.

20 A katolikus tanítás szerint a szentségek a kenyér és bor, illetve víz fizikai jelenléte révén fejthetik ki kegyelmi hatásukat, ahogy a gyóntatószékét sem lehet felváltani a virtuális térrel, hiszen így érvénytelen lenne a feloldozás.

Dalí 1951-ben *Misztikus manifestum* című írásában összegezte a katolikus misztikához fűződő kapcsolatát. A kiáltvány személyes felütése szerint megtörtént vele a két leginkább felkavaró dolog, ami egy *volt* szürrealistát érhet az életben: misztikus lett, és tud festeni. A továbbiakban már ebből a kettős pozícióból bírálja a modern festészetet, amelynek „álesztétái” szerint gyáván lemondanak a tökéletességről és a szépségről.²¹ A probléma természetesen nem tisztán esztétikai, hanem spirituális és metafizikai gyökerű: „A modern festészet dekadenciája – írja – a szkepticizmusból és a hitetlenségből származik, amelyek a racionalizmus, pozitivizmus, progresszivizmus, valamint a mechanikus vagy dialektikus materializmus következményei, amelyek egyaránt anakronisztikusak”.²² A tökéletességnek hátat fordító művészekkel Dalí Ávilai Szent Teréz és Keresztes Szent János alakját helyezi szembe, akik aszketikus hajlíthatatlansággal keresték a tökéletességet. A kiáltvány szerint náluk, különösen a misztikusok védőszentjeként ismert Keresztes Szent Jánosnál jelenik meg „a militáns spanyol miszticizmus költői revelációjának legmagasabb formája [...], amit Dalí korszerűsít”.²³ Ez a különös odaadás csakis Jézus ábrázolásában nyerheti el legmagasabb kifejeződését, Dalí tehát ikonográfiai program helyett heves hangvételű képleírást ad a megváltóról: fent „abszolút monarchia, a lélek tökéletes esztétikai boltozata, egyöntetűség, egység; biológiai, örökletes és végső folytonosság”, míg alant „zsibongó és rendkívül kocsonyás anarchia, viszkózus sokféleség, alávaló lágy alakzatok díszes tarkasága”. A festménynek az összképet tekintve „anarchikus monarchiát”, az „ellentétek (szinte isteni) harmóniáját” kell kifejeznie.²⁴ Dalí a kiáltvány megjelenésének évében alkotta meg leghíresebb Jézus-ábrázolását, amelyen Keresztes Szent János egyik rajzát gondolta tovább. Merészen kiragadta a kereszthalált a történelem összefüggérendszeréből, és egy látomás szimbolikus terébe helyezte, melyben a világ metafizikai egységét kifejező jelként lebeghetett. A témához 1954-ben is visszatért, amikor *Keresztrefeszítés* című festményén a hagyományos ikonográfiától még tovább távolodva fejezte ki „nukleáris miszticizmusát”, amely egyszerre árulkodott a katolikus hagyomány és a modern tudomány (különösen a magfizika) csodálatáról.²⁵

Dalí a tudomány és a művészet, a ráció és az intuíció között nem vont éles határt, sőt mindig a kettő egységét kereste. Így volt ez akkor, amikor a freudi pszichoanalízissel termékenyítette meg művészetét és akkor is, amikor felfedezte magának Heisenberget, akinek a fizika terén elért eredményeit igyekezett ötvözni saját metafizikai vízióival. A kvantummechanika és a relativitáselmélet iránti rajongásáról ad számot az *Antianyag manifestumban* (1958–59). Ebben a szövegben kijelenti, hogy korábbi szürrealista korszakában ugyan Freudot tartotta szellemi atyjának, de azóta „a fizika külső világa meghaladta a pszichológiát. Ma Dr. Heisenberg az atyám.” A kiáltvány motója is a tudomány és a művészet egységét hirdeti: „Ha a fizikusok előállítják az antianyagot, engedtessek meg a festőknek, akik eddig is az angyalok szakértői voltak,²⁶ hogy megfessék.”²⁷ Millet-nek szentelt könyve minden sora arról tanúskodik, hogy már a pszichoanalízis is a „zseniálisan rendszerezett tébolyt” testesítette meg számára, s arról is meg volt győződve, hogy erről a tébolyról a tág értelemben vett természettudomány sem mondhat le. A spontán intuíció az, aminek hatására az objektív világ folyamatai asszociatív erővel ragadják meg a figyelmünket, márpedig minden tudományos kutatás feltétele – idézi Schrödingert

**tudomány és művészet,
ráció és intuíció között
nem vont éles határt**

21 *The collected writings of Salvador Dalí*. szerk. Haim FINKELSTEIN, Cambridge University Press, Cambridge–New York, 1998. 363–364.

22 *Uo.* 365.

23 *Uo.*

24 *Uo.* 366.

25 *The Dalí Renaissance. New Perspectives on His Life and Art After 1940*. szerk. Taylor R. MICHAEL, Yale University Press, New Haven, 2008. 9.

26 Az „igazi” festők – ahogy az a Dalí által csodált és esztétikai mintának tekintett itáliai reneszánsz alkotásain felmérhető – valóban az angyalok szakértői voltak. Michelangelo és Raffaello még nevük révén is közeli kapcsolatban álltak az arkangyalokkal. Utóbbi kapcsán ezt maga Dalí is kiemeli. Lásd ezzel kapcsolatban: Bruno FROISSART: *Salvador Dalí és az angyali világ = Egy zseni naplója... I.m.* 321–325.

27 *Collected writing... I.m.* 366.

– „érdeklődésünknek és a belőle fakadó hatásnak a későbbi mű irányába történő hirtelen átrendeződése”.²⁸ Dalí meggyőződése szerint a tudomány is túl lépett már a materializmus szűkre szabott keretein, és felismerte az objektív valóság olyan metafizikai távlatok felé való nyitottságát, melyekben a misztika és a tudomány – mint a párhuzamosok a végtelenben – találkoznak.

KULTURÁLIS (ELLEN)FORRADALOM

A tudomány és a misztikum egyesítése mellett a hagyomány és a forradalom összekapcsolását látjuk Dalínál az 1968-as események idején. A *Misztikus manifestum* mellett az *Az én kulturális forradalmam* című kiáltványa árulkodik arról, mennyire egységben szemlélte ezeket a polaritásokat. A deklaráltan apolitikus és mégis monarchista szöveg üdvözölte a fiatalság lázadását a polgári kultúrával szemben, és a történelmi helyzethez komoly reményeket fűzve diadalittasan mondott ítéletet a francia forradalmat megelőző társadalmi erjedéstől 1968-ig terjedő burzsoá civilizáció egésze fölött. A hagyomány elveszettnek hitt erőit segítségül hívva kívánta szétzilálni a „szkeptikus, racionális és funkcionális polgárok” örömmellenes intézményeit és pozitívista világképét. A kiáltványban ez áll: „A legszebb és legmélyrehatóbb kulturális forradalmakat barikádok nélkül vívták meg, a lázadó erőszak egyedül a tér és az idő felett

» » hagyomány és forradalom összekapcsolása

uralkodó szellemet hatotta át. Az ásatások, e valóságos ellen-barikádok, amelyek lehetővé tették a múlt újrakeringését a jövőben, az előke-rült antik szobortöredékeknek volt köszönhető a 16. században jogosan *Renaissance*-nak nevezett kulturális forradalom. Minden igazi kulturális forradalomnak új stílusirányzathoz kell vezetnie.” A pozitívista Auguste Comte maradványait egy héliummal megtöltött ametiszt ereklyetartóval bolondította volna meg, az UNESCO-t Szent

Lajos oltalmába akarta ajánlani, és kibernetikus kutatóbizottságok felállítását javasolta „a materializmusnak áldozatul esett nagy gondolatok feltámasztására és dicsőítésére”. A szöveget olvasva érthetjük meg igazán, hogyan gondolkodott a „fantázia szabadságharcosa”,²⁹ és miért egy spirituális arisztokratizmus jegyében tagadta meg a burzsoá és a proletár érzésvilágot: „A polgári kultúrát csak függőlegesen lehet helyettesíteni. Nem lehet polgáriasságától megfosztani a kultúrát, csak ha deproletarizáljuk a társadalmat, s a szellem működését felfelé irányítjuk, visszasegítve transzcendens és törvényes isteni eredetéhez. A szellem arisztokráciájának kell előtérbe kerülnie. A király-ember nem tűrhet meg udvarában másokat, mint a szellem hercegeit.”

A szöveg ezoterikus jelentésrétegéhez tartozik az ametiszt, amit nem csak holt pozitivisták nyugalmanak megzavarására használt volna, hanem az új kulturális forradalmak színének is kikiáltott: „Az időszerű kulturális forradalmak színe többé nem a piros, hanem az ametiszt, amely a levegőt, az eget és a cseppfolyóságot idézi.” A *Misztikus manifestumban* is már kifejtett anarcho-monarchista inspiráció itt is megjelenik, de a légies ametiszt nem csupán a forradalmi, kaotikus és földi színt ellensúlyozza, hanem feltehetően szimbólum-értékkel bír, ugyanis az ametiszt-kristály, amellet, hogy összefügg az álmok világával, egyszerre apokaliptikus szimbólum (a mennyei Jeruzsálem tizenkettedik alapkövét díszíti) és a kijózanodás mágikus köve. Dalí indítványa tehát a racionalizmusból való *kijózanodásra* vonatkozik.

ATAVISTA FORRADALOM

Meglehet, Dalí művei – mint a modern művészet *termékei* általában is – válság-termékek, gondolatiságuk helyenként mégis egyértelműen túlmutat a közönséges polgárpukkasztás és a konvencionálissá merevedő forradalmi divatok világán. Nem tette bálvánnyá a minden fölöttes elvtől „megtisztított” művészi

28 DALÍ: *Millet Angelusának...* I.m. 131–134.

29 BÉKÉS Márton: *Az utolsó felkelés*. Századvég, Bp. 2014. 136.

Arccal a Napnak –

Salvador Dalí Port-Lligat-i házában, José Antonio Primo de Rivera, a Falangista Párt (FE– JONS) mártírjának képe alatt, 1950-es évek vége (dali-dios-diablo.blogspot.com)

jelleget, így nem fulladt esztétikai nihilizmusba, de a legtöbb szürrealistától eltérően a materializmus filozófiai szempontból árnyaltabb megközelítéseinél sem ragadt le. Hogy műveinek káosza a születése vagy a felbomlása, a természet vagy a természetellenessége, azt az olvasó megítélésére bízom, mindenestre pályafutása során sok meg nem értettségéből fakadó konfliktust vállalt különös esztétikai miszticizmusa miatt. A 20. század válságai közepette az újjászületés szfinxét faggatta, a tudatalattiban végzett ásatásai során olyan szobortöredékek után kutatott, amelyek megihlethetik az általa szorgalmazott új reneszánszt. Erre vonatkozik a szövegeiben oly gyakran előforduló kifejezés – az *atavizmus*, amely nem más, mint a generációk óta hiányzó és elveszettnek hitt ősi vonások kiütközése az utódok alkatán.³⁰ Dalí szerint a fosszília alakja éppúgy megjelenhet az élő testben, ahogy a klasszikus formát életre kelti a reneszánsz. Ennek reményében fordult mindinkább a hagyomány, a misztikum és a hierarchia esztétikai értéke felé, ugyanis meggyőződése szerint, amikor a tömegek felemészti a demokráciát, Európa „üdvössége a katolikus, arisztokratikus és valószínűleg monarchikus individualista hagyomány lesz.”³¹

Ellenforradalmi és anarcho-monarchista felfogása a szó burzsoá ételmében semmiképpen sem volt „konzervatív”; nem ragaszkodott a nyárspolgári attitűdök és „értékek” fennmaradásához, inkább eltakarította volna ezeket egy olyan hagyomány útjából, amely öröktől fogva egybefonódott az ember sorsával. Kulturális forradalmának célja az emberi elme kiszabadítása volt a célracionális cselekvéstől fojtogatott modern élet fogságából. ■

30 Lásd ezzel kapcsolatban: DALÍ: *Millet Angelusának...* I.m. 51–60.

31 *Salvador Dalí titkos élete*. I.m. 266.